

Список використаних джерел

1. Верменич Я. Історико-краєзнавчі дослідження в діяльності Південно-Західного відділу Руського географічного товариства (1873–1876 рр.) // [Текст] Краєзнавство. – 1999. – № 1–4. – С. 88.
2. Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс] : Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Українське географічне товариство](http://uk.wikipedia.org/wiki/Українське_географічне_товариство) Мова – укр.
3. Географічна освіта і наука в Україні: зб. наук. праць. [Текст] / [головн. Ред., Я. Б. Олійник.] – К. : Фітосоціоцентр, 2000. – 100 с.
4. Концепція географічної освіти в основній школі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://undip.org.ua/info/1023/>
5. Дидактика сучасної географії : монографія / В.М. Самойленко, О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна, О.Ф. Надтока, І.О. Діброва. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 604 с.
6. Топузов, О. М. Географія: підруч. для 7 кл. [Текст] / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко та ін. – К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 320 с.

The article highlights the importance of Ukrainian Geographical Society in the light of its educational activities. There is a positive association role in solving a number of problems, now faces domestic geographic education. Outlines areas where educational activities of the company can positively affect the optimization of the semantic content of geographic education, promote the renewal of geographical component of state educational standards and curricula, improve the level of methodological support educators.

Keywords: *geographic education, Ukrainian Geographical Society, School cell Geographical Society*

УДК 37.015.3:061.2(477.85)“185/190”

Тумак Ю. І.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ГРОМАДСЬКИХ ТОВАРИСТВАХ БУКОВИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Проаналізовано діяльність громадських товариств Буковини другої половини ХІХ ст., які опосередковано спрямовували свої інтереси на різноманітні аспекти фізичного виховання. Визначено форми та методи фізичного виховання, зокрема дітей і молоді, використовуваних досліджуваними об'єднаннями для досягнення задекларованої у статутах мети.

Ключові слова: *громадське товариство, форма, метод, фізичне виховання.*

У сучасній Україні актуальна проблема підвищення ефективності фізкультурно-спортивної роботи серед населення, зокрема серед дітей і молоді. Це зумовлено прогресуванням відхилень у фізичному розвитку дошкільнят, школярів і студентів, поширенням серед молодих людей тютюнопаління та інших шкідливих звичок, що впливає на погіршення стану здоров'я населення і підростаючого покоління насамперед. Нагальність проблеми посилюється низьким рівнем (25–30 %) залучення дітей та молоді до фізичної активності, занепадом традицій здорового способу життя та активного дозвілля, незадовільним станом спортивної інфраструктури.

Сьогодні, коли перед українським суспільством постає завдання – віднайти ефективні способи та прийоми формування фізично й морально здорової нації, здатної адекватно відповідати на виклики сучасності, особливої актуальності набуває вивчення вітчизняного досвіду тіловиховання в різні історичні періоди. Тим більше, що на етапі розбудови самостійної

української держави склалися сприятливі умови для подальшого дослідження історії регіонів, зокрема фізичного виховання дітей та молоді у громадських організаціях. Особливий інтерес для науковців становить діяльність у цьому напрямі громадських організацій Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. Адже саме в цей час у краї утверджується законодавча база діяльності громадських товариств, відбувається кількісне збільшення та урізноманітнення напрямів їх діяльності, виокремлення тих, що повністю або частково розв'язували проблеми фізичного виховання дітей та молоді.

Наукова розробка питань теоретико-методичного обґрунтування фізичного виховання в громадських товариствах, передумов становлення системи фізичного виховання населення Буковини була започаткована істориками, етнографами, педагогами, громадськими діячами краю досліджуваного періоду (Г. Вігліцький, С. Воробкевич, С. Грюнгауз, М. Мішлер, О. Насбаум, Й. Полек, О. Попович, Л. Сімігінович-Штрауфе, А. Фікер).

Зміст і завдання фізкультурно-спортивного руху на буковинських землях різних історичних епох розглядали, зокрема, радянські науковці М. Гонжа, І. Гриценко, І. Компанієць, М. Ліщенко, В. Пічета, М. Романець.

Окремі аспекти тіловиховання в товариствах досліджуваного періоду, а саме: питання педагогічної діяльності громадських організацій на західноукраїнських землях XIX–XX ст. – привертали увагу І. Андрухів, О. Винничука, В. Звоздецької, В. Мужичка, А. Нагірняка, Р. Найди, М. Пантюка, Є. Приступи, Р. Расевич, Б. Савчука, Б. Ступарика, Б. Трофим'яка, М. Чепіль, О. Юзик, Б. Якимовича; дидактичні аспекти означеної проблеми аналізувала Т. Завгородня; вплив фізкультурно-спортивних товариств на фізичне виховання в народній школі краю розглядала Н. Гнесь, а управління системою фізичного виховання Буковини – О. Цибанюк.

Однак, незважаючи на зацікавлення цією тематикою значної кількості сучасних дослідників, форми та методи фізичного виховання дітей і молоді в буковинських громадських організаціях другої половини XIX – початку XX ст. залишалися переважно поза увагою науковців.

Мета дослідження – на основі аналізу діяльності громадських товариств Буковини другої половини XIX ст. визначити форми та методи фізичного виховання.

Аналіз нормативно-законодавчої бази, що регламентувала діяльність будь-яких громадських товариств на теренах Буковини другої половини XIX ст., напрямів їх діяльності, обмеження за віком, статтю або соціальним становищем, перспектив розвитку, визначених у статутних положеннях, характеру заходів та їх масовості, дозволив виокремити з числа всіх об'єднань громадян краю ті, що безпосередньо або опосередковано спрямовували свої інтереси на різноманітні аспекти фізичного виховання підростаючого покоління.

Із значної кількості товариств, що діяли протягом досліджуваного періоду, виокремилося дві групи організацій, які здійснювали фізичне виховання дітей та молоді Буковини досліджуваного періоду: громадські товариства, які частково здійснювали фізичне виховання та статутно не закріплювали цей напрям своєї діяльності – мистецькі (культурні), просвітницькі (освітні), конфесійні, професійні, антиалкогольні; та організації безпосередньо тіловиховного спрямування: фізкультурно-спортивні, скаутські (мілітаристичні) та пожежно-гімнастичні тощо.

Значну роль у фізичному вихованні всіх верств населення, зокрема дітей та молоді, на теренах герцогства Буковина в досліджуваний період відіграли громадські товариства, які не визначали фізичне виховання провідною сферою своїх інтересів, проте завдяки своїм різноманітним ініціативам брали в ньому активну участь. Зупинимось детальніше на аспектах заснування, основних напрямках і змісті діяльності, методах і формах роботи таких організацій.

Серед громадських товариств, напрямками діяльності яких не виокремлювали фізичне виховання населення краю і розвиток різних видів спорту, важливе місце посідали товариства, які мали вплив на систему фізичного виховання дітей та молоді. Одним із таких стало "Буковинське крайове товариство вчителів" (1870 р.), звіт якого за 1879 рік дозволив стверджувати про співпрацю спілки вчителів із закладами освіти в контексті планування і організації дитячого туризму, зокрема прогулянок (див. табл.). Початок такій роботі покла-

дений зверненням товариства до керівництва шкіл м. Чернівці про консолідацію зусиль: "... прохання не відказати, а допомогти у важливій для всіх нас справі – виховання сильного, освіченого, закоханого у свій край молодого покоління шляхом організації туризму" (тут і далі переклад німецькомовних цитат наш – Ю.Т.) [7, с. 2]. Результатом співпраці стало оформлення колективної методичної розробки "Туризм і мандрівництво. Рекомендації для вчителів і зацікавлених". Один із підпунктів брошури – формулювання засад організації стаціонарних туристичних таборів для молоді короткого (2–3 дні) і тривалого перебування. Подано кілька варіантів розпорядку дня, викладена система заохочень і покарань, наведені правила поведінки учнів. На жаль, повного тексту методичної розробки нами не віднайдено [8].

Одним із провідних напрямів діяльності організації вчителів Буковини була подальша самоосвіта вчителів. Винятком не стали і вчителі гімнастики. Взаємовідвідування уроків, конференції, лекції і практичні заняття організовувалися товариством протягом року. Комісія з питань кадрових проблем буковинських товариств під керівництвом А. Карела визнала рівень розвитку громадських товариств в краї досить високим. Для досягнення відповідного рівня підготовки фахівців загальні рекомендації комісії пропонували: а) об'єднати зусилля і почати організацію загальних підготовчих курсів для молодих вчителів; б) використати практичний досвід закладів освіти з організації фізичного виховання дітей та молоді; в) створити наглядову комісію, яка буде контролювати процес викладання фізичної культури в товариствах [5, с. 6-9].

Засноване у Відні у 1880 р. "Німецьке шкільне товариство" ("Deutscher Schulverein") через рік діяльності створило розгалужену мережу власних філій: восени 1881 року 182 філії товариства розгорнули свою діяльність на всій території Австро-Угорщини. У числі перших була відкрита і Чернівецька філія, яка одразу об'єднала 180 членів. Девіз діяльності товариства визначав мету організації: "Люби свій народ і свою рідну німецьку мову, але й шануй культуру та право на існування інших народів!" [9, с. 5]. Зasadничими положеннями діяльності товариства стали мирне співіснування, активна творча співпраця, зокрема в галузі фізичного виховання дітей і молоді. Головним завданням об'єднання була турбота про учнівську та студентську молодь. Зміст, напрями діяльності, форми і методи роботи товариства в галузі фізичного виховання дітей та молоді подано в табл. 1.

Така опіка здебільшого проявлялась в економічному напрямі: виділенням стипендій для сиріт та дітей із малозабезпечених німецьких родин, фінансуванням культурних ініціатив: свят, розваг, пропагандистських акцій. Саме в цьому аспекті рада товариства вбачала свою участь у справі сприяння фізичному вихованню й розвитку спорту серед дітей та молоді. З 100 тис. флоринів, витрачених на шкільні потреби за 1881 рік, майже половина коштів була спрямована на: 1) організацію різноманітних культурних заходів: концертів, державних свят, масових туристичних прогулянок для дітей та дорослих; 2) підвищення рівня кваліфікації вчителів на курсах при вищих навчальних закладах – двоє буковинців, учителів гімнастики німецької гімназії №1 отримали сертифікат вищих гімнастичних курсів у м. Відні; 3) фінансування поїздок дітей та молоді на змагання – команда юних гімнастів цього ж навчального закладу в травні 1881 року стала призером змагань у Берліні; 4) закупівлю форми для дитячих і молодіжних команд.

Єдиною можливістю оперативного налагодження та підтримування зв'язків з громадськістю краю, інформування всіх про свою діяльність і заходи, європейські тенденції в галузі тіловиховання, гігієни і санітарії в ХІХ столітті були газети. Лівова частка видатків "Німецького шкільного товариства" виділялась для збору галузевої інформації, інновацій у фізичній культурі й спорті, новітніх теоретичних, методичних та практичних досліджень. Саме переклад і аналіз підручників, рекомендацій, статей, каталогів, фінансування їх друку стало ще одним напрямом його діяльності.

Паралельно в краї розвиваються об'єднання, метою яких було охоплення багатьох сфер життя. Таким загальнокрайовим, із широким спектром зацікавлення, визначене "Товариство християнських німців на Буковині" ("Verein der christlichen Deutschen in der Bukowina") (1897 р.). Серед форм роботи, проголошених товариством, у контексті дослідження виокрем-

люються: туристичні походи, різноманітні тематичні вечори, лекції, доповіді тощо; встановлення і підтримка тісних контактів серед представників населення всього краю (див. табл. 1).

Так, шкільний комітет товариства спрямував свою діяльність саме на створення максимально сприятливих умов для діяльності німецької школи, забезпечення дітей німецьких родин (хоча б хлопчиків!) місцем у закладах освіти шляхом збільшення класів в уже діючих школах [11, с. 150].

Із моменту заснування цей комітет стежив за моральним та духовним розвитком малозабезпечених і соціально незахищених учнів народних та середніх закладів освіти. Німецька спільнота вважала обов'язковим використання інновацій, що розвивались на теренах німецьких земель, зокрема, впровадження гімнастичної системи Ф. Яна в шкільну програму. Комітет планував обладнання фізкультурно-спортивних майданчиків, де б організовувалися гімнастичні заняття, воєнізовані ігри й походи.

Окремим напрямом діяльності комітету стало піклування про кваліфікацію учителів. Допомога вчителям гімнастики здебільшого середніх закладів освіти організована Р. Кайндлем і К. Вольфом*, передбачала систематичну групову й індивідуальну методичну та практичну підготовку. Показові уроки гімнастики з наступним аналізом, на які запрошувалися всі бажаючі, лекції, індивідуальні консультації і бесіди проводилися 2–3 рази на рік. Так, темами весняних лекцій 1899 року стали різноманітні аспекти фізичного виховання жінок та дівчат: психологічні, фізіологічні, соціальні [2, с. 14, 19, 22–33]. Запрошення на такі заходи розсилалися по буковинських школах, навіть у далекі села. Слід зауважити, що сільські активісти фізкультурно-спортивного руху відвідували такі заходи за власний кошт [3].

За досліджуваного періоду в краї активно діяли громадські товариства тверезості, основною метою яких стала проблема збереження і виховання здорового способу життя населення. Форми і методи їх тіловиховної діяльності вказано в табл. Появу згаданих товариств спричинило зростання вживання алкоголю на душу населення на Буковині за 1851–1910 рр. в 1,4 разу та збільшення кількості закладів, в яких реалізовувався алкоголь [4; 10, с. 260].

Серед причин науковці виокремлювали ще й таку: шинок ставав на селі таким собі закладом “культури”, а його відвідування давало можливості спілкування, отримання нової інформації, культурного проведення часу [1, с. 39–49, 128; 6].

Поширенню пияцтва сприяв факт виплати заробітної плати робітникам частково, а то й повністю горілкою. Наприклад, у м. Сторожинець підприємець запровадив оплату праці алкогольними напоями – 7,5 л пива або 0,7 л горілки на день [8]. Таку систему швидко підхопили й інші, зухвало повідомляючи про користь частування найнятих селян горілкою.

До алкоголізації населення, і насамперед молодих селян, призводили: відсутність будь-яких перспектив, неписьменність, злидні сільського населення, відсутність інших варіантів для відпочинку.

Саме на такому алкогольно-споживчому полі розгортався рух тверезості на Буковині. Звичайно, що соціально активна громада – священики, вчителі, лікарі, члени сільських читалень, громадських і фізкультурно-спортивних товариств – консолідувалася в спілки для боротьби з поширенням алкоголю, зниженням “віку” залежних від нього, розростанням мережі шинків тощо.

Однією з форм підготовки населення до усвідомлення потреби здорового способу життя, обов'язкового фізичного виховання дітей та молоді як складової виховання повноцінного покоління українців, пропаганди тверезості стала відмова від вживання горілки. Активісти антиалкогольного руху особливу увагу приділяли проведенню тверезих свят і обрядів: весіль, хрестин, похоронів, храмів тощо.

Розпочинаючи свою діяльність, братства тверезості не виокремлювали дітей та молодь як об'єкт активної діяльності й не розглядали фізичне виховання як засіб профілактики алкогольної залежності. У процесі діяльності члени товариств зрозуміли, що відмова від вживання алкоголю лише тоді стане масовою, коли молоді і представникам дорослого

* Директор чернівецької гімназії №1, один із співзасновників товариства.

населення буде запропоновано інший варіант проведення вільного часу. Активісти товариств врахували уклад життя на селі. Саме його специфіка зумовила вибір таких форм фізичного виховання, зокрема дітей та молоді: вечори протягом зимового періоду з організацією рухливих і малорухливих ігор, співів, ручної праці, різноманітних лекцій; масових фізкультурних свят з музичним супроводом під час вихідних та святкових днів; короткотривалих прогулянок; обрядових дійств із використанням народних ігор; плавання, пірнання, катання на санчатах, ковзанням по льодових доріжках тощо.

Фізичне виховання дітей та молоді розглядалось як результативний метод боротьби з алкоголізацією населення краю, а школа, як заклад освіти, разом із громадським товариством створювала “ланцюг боротьби за здорову, фізично міцну націю”.

Таблиця 1

Форми та методи тіловиховної діяльності громадських організацій краю досліджуваного періоду

Назва громадського товариства та їх складових	Форми діяльності	Методи роботи
“Буковинське крайове товариство вчителів” (1870 р.)	Організація самоосвіти вчителів фізичної культури; створення наглядової комісії за процесом фізичного виховання дітей та молоді у товариствах	Лекції, бесіди, розповідь, майстер-класи; методи контролю: відвідування занять та тренувань, аналіз звітів про діяльність товариств із подальшими рекомендаціями
“Німецьке шкільне товариство” (1881 р.)	Концерти, державні свята, розваги, масові туристичні прогулянки; підвищення рівня кваліфікації вчителів фізичного виховання; фінансування масових заходів та пропагандистських акцій, поїздок на змагання, закупівлю форми для дитячих та молодіжних команд; забезпечення стипендіями сиріт та дітей із малозабезпечених родин	Методи, спрямовані на оволодіння та вдосконалення рухових умінь, навичок і розвиток фізичних якостей: ігровий; змагальний; індивідуальних занять. Методи словесного впливу; мотивації. Метод створення умов організації: фінансування
“Товариство християнських німців на Буковині” (1897 р.)	Експерсії та подорожі, національні свята та розваги; створення та обладнання спортивних майданчиків; групова та індивідуальна методична та практична допомога вчителям гімнастики; пропаганда фізичної культури і спорту в родині, потреби тіловиховання для дівчат та жінок	Змагальний, ігровий. Метод створення умов організації: фінансування будівництва та обладнання. Інструктування, пояснення, характеристика, лекція. Методи спрямовані на оволодіння знаннями
Товариства (братства) тверезості	Відмова від вживання горілки, урочиста клятва в церкві не вживати горілчаних напоїв, публічний “похорон” пляшок з алкоголем, урочисте встановлення “хрестів тверезості”, проведення тверезих свят і обрядів; спортивно-масові заходи на селі	Словесні методи; Методи, спрямовані на оволодіння руховими вміннями та навичками: ігрові, змагальні, індивідуальні заняття

Культурно-просвітницькі товариства Буковини досліджуваного періоду в роботі по фізичному вихованню дітей та молоді використовували такі форми діяльності: концерти, державні свята і розваги, масові туристичні прогулянки, експерсії та подорожі, створення та обладнання фізкультурно-спортивних майданчиків. Із метою підвищення рівня кваліфікації

вчителів фізичного виховання особлива увага приділялась як методичній, так і практичній допомозі їм та пропаганді фізичної культури і спорту. Методами фізичного виховання, якими користувались ці організації, визначаємо завперш спрямовані на оволодіння та вдосконалення рухових вмінь та навичок, розвиток фізичних якостей: змагальний, ігровий. Задіювалися також пояснення, характеристика, лекції та методи, що передбачали оволодіння знаннями. Методи економічного характеру: фінансування будівництва та обладнання, фінансуванням масових заходів та пропагандистських акцій, поїздок на змагання, закупівлю форми для дитячих та молодіжних команд; забезпечення стипендіями сиріт та дітей із малозабезпечених родин.

Отже, з швидкістю розповсюдження, залученням членів, шляхами вирішення економічних питань і різноманітністю напрямів діяльності товариський рух на Буковині відповідав рівню європейських країн.

Громадське “Товариство християнських німців”, а саме комітет з туризму і розваг, в числі основних напрямів діяльності вбачало фізичне виховання дітей та молоді шляхом активної, спланованої, різноманітної туристичної роботи. Це великою мірою сприяло не тільки тілесному вихованню, а й формуванню національної свідомості підростаючого покоління буковинців.

Представники національних спільнот краю паралельно зі створенням власного доробку ігор і забав для дітей та дорослих використовували надбання інших націй – українські, румунські, польські, німецькі ігри, забавлянки, забави із музичним супроводом, що дозволяло збагачувати і насичувати національні культурні скарбниці, допомагало взаємопроникненню тіловиховного національного досвіду тощо. І, в результаті, все це сприяло розширенню спілкування, встановленню міцних дружних взаємин між етносами краю, створенню позитивної атмосфери їх співіснування.

Список використаних джерел

1. Ботушанський В. Антиалкогольний рух на Буковині у 70-х рр. XIX – на початку XX ст. / В. Ботушанський // Україна-Європа-Світ: зб. наук. праць. – С. 39–Переписка с уездными управами по вопросам организации и надзора за деятельностью обществ, уставы, квитанции, билеты // Державний архів Чернівецької області. – Ф.3. – Оп. 2. – ед. хр. 22001. – 1898–Переписка с уездными управами по вопросам организации и надзора за деятельностью обществ // Державний архів Чернівецької області. – Ф.3. – Оп. 2. – ед. хр. 22002. – 1898–Кайндль Р.Ф. Пророк тверезості / Р.Ф. Кайндль // Неділя. – 1895. – 3 листопада. – С. 217–219.
2. Карел А. Дещо про дальше образоване народних учителів / Карел А. // Bukowiner Bote-Bukowinaer Lehrerstime 1897. – № 4. – April. – С. 6–9.
3. Чучко М. “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу) / М. Чучко. – Чернівці: Книги–XXI, 2008. – 368 с.
4. Bericht über den Bukowiner Landes-Lehrer Verein für 1879 // Czernowitzer Presse. – 1880. – 24 Mai. – S.2.
5. Deder J. Без назви / J. Deder // Pädagogische Blätter. – № 1, 2. – 1879. – S. 3.
6. Klemm W. 90 Jahre Schutzarbeit / W. Klemm. – Wien, 1970. – 76 S.
7. Landesregierung blatte für das Herzogtum Bukowina. Zweite Abteilung. – Jahrgang, 1858. – 760 S.
8. Polek J. Czernowitz Statistischer Bericht über die wichtigsten demographischen Verhältnisse / J. Polek. – Wien, 1888. – 11 S.

The article analyzes the activities of public societies of Bukovina in the second half of the nineteenth century, which implicitly directed their interests in various aspects of physical education. The forms and methods of physical education of children and youth have been implicitly defined, which were used by the societies under investigation to achieve the goal declared in its regulations.

Keywords: public society, form, method, physical education.